

Andrzej M. Brzeziński

Łódź

Polska w systemie międzynarodowej współpracy intelektualnej Ligi Narodów (1922–1939)

Miejsce i rola II Rzeczypospolitej w systemie międzynarodowej współpracy intelektualnej w okresie międzywojennym jest ciągle zagadnieniem mało zbadanym, pozostającym w kręgu zainteresowań badawczych stosunkowo nielicznych historyków. Niniejszy artykuł stanowi próbę przedstawienia stanowiska i udziału Polski w systemie międzynarodowej współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów. Jego podstawą źródłową są materiały z archiwów krajowych i zagranicznych — Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk (PAN) w Warszawie, Oddziału Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Archiwum Ligi Narodów w Genewie, Archiwum UNESCO oraz Biblioteki Polskiej w Paryżu.

Sprawa podjęcia przez odpowiedni organ Ligi Narodów koordynacji współpracy intelektualnej w skali międzynarodowej była dyskutowana od 1919 r., ale decyzje zapadły dopiero dwa lata później. Na wniosek delegata Francji Leona Bourgeois Rada Ligi Narodów postanowiła 2 września 1921 r. powołać dwunastoosobową Międzynarodową Komisję Współpracy Intelektualnej (Commission Internationale de la Coopération Intellectuelle — CICI) jako swój organ doradczy. Rada Ligi Narodów nie wyznaczyła CICI konkretnych zadań, zaleciła jej jedynie rozpatrzenie w pierwszej kolejności takich kwestii, jak: podjęcie i rozwój międzynarodowej wymiany pomiędzy uniwersytetami, rozwijanie międzynarodowych stosunków naukowych, udoskonalenie prac w dziedzinie bibliografii naukowej. Decyzja o powołaniu CICI została jednogłośnie zaakceptowana przez II Zgromadzenie Ligi Narodów 21 września 1921 r.¹

Rada Ligi Narodów dokonała wyboru i ogłosiła nazwiska członków CICI 15 maja 1922 r. Przewodniczącym komisji został Henri Bergson, światowej sławy filozof francuski, a jego zastępcą Gilbert Murray, filolog klasyczny, profesor Oxfordu. Naukę polską reprezentowała w CICI wybitna uczona Maria Skłodowska-Curie². Sekretarzem CICI został Oskar Halecki, profesor historii Uniwersytetu Warszawskiego, pracujący od 1 sierpnia 1921 r. w Sekretariacie Ligi Narodów³.

---

¹ L. Bourgeois, *L'oeuvre de la Société des Nations (1920–1923)*, Paris 1923, s. 407–408.

² Ponadto w skład CICI wchodził: D. N. Banerjea (Indie), K. Bonnevie (Norwegia), A. de Castro (Brazylia), J. Destrée (Belgia), A. Einstein (Niemcy), G. de Reynold (Szwajcaria), F. Ruffini (Włochy), L. de Torres-Quevedo (Hiszpania), G. E. Hale (USA).

³ League of Nations. Archives United Nations w Genewie (dalej — LNA), SDN. S. 787. Sec-

CICI już na pierwszym posiedzeniu w dniach 1–6 sierpnia 1922 r. opowiedziała się za przeprowadzeniem ankiety o stanie życia intelektualnego w krajach najbardziej dotkniętych I wojną światową. Komisja zamierzała zwrócić uwagę Rady Ligi Narodów na „niezwykle trudne warunki”, w jakich znalazło się życie umysłowe niektórych krajów Europy, m.in. Polski, oraz na „konieczność przyjscia tym krajom z pomocą”. Skłodowska-Curie uważała, że poprzez sekretariat CICI należałoby ułatwić kontakty i współpracę polskich instytucji naukowych z różnymi ośrodkami „pracy intelektualnej” zagranicą. Proponowała, aby zasłużona dla nauki polskiej instytucja — Kasa im. Mianowskiego, działająca od 1881 r. w Warszawie — pośredniczyła między Polską a Ligą Narodów w sprawie międzynarodowej „wymiany usług na polu nauki”⁴.

Pomysł wykorzystania instytucji naukowych danego kraju jako „łącznika” z CICI poparli pozostali członkowie komisji. Zakładano, że prośby i postulaty tych instytucji byłyby przekazywane do Sekretariatu Ligi Narodów, zbadane i zaopiniowane, a następnie skierowane do osób lub instytucji, które najłatwiej mogłyby spełnić stosowne zalecenia CICI. Rada Ligi Narodów na posiedzeniach 4 października 1922 r. i 30 stycznia 1923 r. zaakceptowała tę metodę współpracy CICI z poszczególnymi państwami. 29 grudnia 1922 r. CICI przesała do Kasy im. Mianowskiego pismo „z prośbą o stałe informowanie Ligi Narodów o życiu naukowym, jego stanie i potrzebach w Polsce”⁵.

W styczniu 1923 r. powołano przy Kasie im. Mianowskiego „Komisję do Spraw Ligi Narodów” jako „komisję narodową” współpracy intelektualnej. Tworzyli ją profesorowie — Ludwik Szperl (przewodniczący), chemik organik, wiceprezes Kasy im. Mianowskiego; fizjolog Franciszek Czubalski i historyk literatury polskiej Józef Ujejski⁶. W pierwszej połowie 1923 r. „komisje narodowe” współpracy intelektualnej powstały jeszcze w dziesięciu krajach — w Austrii, Bułgarii, Estonii, Finlandii, Grecji, Węgrzech, Litwie, Rumunii, Jugosławii (SHS) i Czechosłowacji. W większości były to państwa nowo powstałe, borykające się z wieloma różnymi trudnościami, m.in. z organizacją życia naukowego. „Komisje narodowe” przesyłały CICI informacje o kondycji życia umysłowego w ich krajach i przekazywały prośby o pomoc uczonych i instytucji naukowych, zwłaszcza dotyczące książek, czasopism i aparatury laboratoryjnej. W następnych miesiącach „komisje narodowe” współpracy intelektualnej zaczęły powstawać we Francji, W. Brytanii, Norwegii, Holandii i Szwajcarii — krajach, które mogły ofiarować „pomoc intelektualną” państwom z Europy Środkowowschodniej⁷.

Na drugiej sesji CICI (26 lipca — 2 sierpnia 1923 r.) przyjęto jednogłośnie rezolucję uznającą ustanowienie „komisji narodowych” współpracy intelektualnej za „najlepszy sposób organizacji współpracy intelektualnej” w ramach Ligi Narodów. CICI była zdecydowana rozszerzyć tę formę organizacji współpracy międzynarodowej na wszystkie zainteresowa-

tion 33/16202/16202 (formularz zatrudnienia O. Haleckiego w Section des Bureaux Internationaux). O. Halecki pełnił funkcję sekretarza CICI do marca 1924 r. Zob. O. Halecki, *Komisja Współpracy Umysłowej*, „Przegląd Współczesny” 1923, nr 9–10, s. 47.

⁴ *Korespondencja polska Marii Skłodowskiej-Curie 1881–1934*. Opracowanie: K. Kabzińska, M. H. Malewicz, J. Piskurewicz, J. Róziewicz, Warszawa 1994, s. 185–186.

⁵ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Oddział Rękopisów (dalej: BUW OR), Materiały K. Lutostańskiego, nr akc. 160, t. 30. Pismo okólne Kasy im. Mianowskiego podpisane przez prezesa Kasy i przewodniczącego „Komisji do Spraw Ligi Narodów”, styczeń 1923.

⁶ Archives UNESCO, Paryż, SDN. CICI, Procès-verbaux de la deuxième session, Genève, 26 Juillet — 2 Août 1923, Genève, le 1er Septembre 1923, p. 61–62..

⁷ J. Kolasa, *International Intellectual Cooperation (The League Experience and the Beginnings of UNESCO)*, Wrocław 1962, s. 25–26.

ne kraje. Postanowiono zaprosić na kolejne posiedzenie delegatów już utworzonych „komisji narodowych” w celu omówienia „najbardziej właściwych środków praktycznej pomocy intelektualnej”⁸.

Na zebranie CICI w Paryżu (5–8 grudnia 1923 r.) przybyli przedstawiciele istniejących „komisji narodowych” z dwunastu krajów. Polskę reprezentował prof. Karol Lutostański jako prezes Kasy im. Mianowskiego. Spotkanie było poświęcone organizacji i zasadom działania „komisji narodowych” międzynarodowej współpracy intelektualnej. Podczas obrad zapadły decyzje, które rozszerzały program prac i znaczenie „komisji narodowych”. Przyjęto „Sugestie” dotyczące organizacji i działalności narodowych komisji współpracy intelektualnej, które miały nie tylko „pośredniczyć” między krajowymi instytucjami naukowymi a CICI, ale i współuczestniczyć w badaniach podjętych przez CICI na temat warunków życia intelektualnego w różnych krajach. Były upoważnione do wysyłania do sekretariatu CICI lub bezpośrednio do „komisji narodowych” różnych krajów próśb instytucji lub pracowników naukowych o książki i aparaturę naukową, ułatwienia w podróżach podejmowanych w celach badawczych oraz wymiany profesorów pomiędzy uniwersytetami. Jednocześnie komisje były zobowiązane spełniać „tak dalece jak to możliwe” tego typu próśby. „Komisje narodowe” miały stanowić jedyne centra koordynacyjne dla całego kraju. Miały też popularyzować w swych krajach dążenia Ligi Narodów „do koncyliacji wszelkich zdrażeń międzynarodowych na gruncie kultury”. Uznano za pożądane, aby z każdą „komisją narodową” współdziałali przedstawiciele: 1) instytucji lub stowarzyszeń ustanowionych w celu promowania współpracy intelektualnej; 2) główne akademie i towarzystwa naukowe; 3) uniwersytety; 4) biblioteki narodowe, instytucje bibliograficzne i biura wymiany publikacji; 5) narodowa federacja pracowników intelektualnych⁹.

Spotkanie paryskie stało się bodźcem do podjęcia zasadniczych decyzji w sprawie reorganizacji „Komisji do Spraw Ligi Narodów” przy Kasie im. Mianowskiego. Minęło jednak kilka miesięcy, zanim ustalono ostatecznie zasady organizacji i funkcjonowania komisji. Sprawą interesowało się polskie MSZ. Eric Drummond, Sekretarz Generalny Ligi Narodów, przesłał bowiem 29 stycznia 1924 r. do MSZ pismo w sprawie utworzenia w poszczególnych krajach „komisji narodowych” współpracy intelektualnej oraz udzielenia im ze strony władz „moralnego lub finansowego poparcia” zgodnie z zaleceniem Zgromadzenia Ligi z 27 września 1923 r.¹⁰

Konsultacje Kasy im. Mianowskiego z władzami Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) w Krakowie doprowadziły do powołania Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (PKMWI) 12 maja 1924 r. Komisja składała się z dwóch delegatów PAU i dwóch Kasy im. Mianowskiego, którzy ze swego grona wybrali prezesa (K. Lutostański) i sekretarza (L. Szeperl). Członkami Komisji byli profesorowie: J. K. Kochanowski i K. Żorawski. Zdecydowano poszerzyć skład Komisji o członków–korespondentów ze wszystkich ważniejszych ośrodków życia umysłowego w Polsce „w zasadzie” po dwóch — jednego przedstawiciela nauk humanistycznych i jednego nauk ścisłych. W skład PKMWI wchodził także delegaci MSZ (H. Mościcki) i MWRiOP (S. Michalski). Przewodniczącym PKMWI przez cały okres jej

⁸ CICI zamierzała nawiązać kontakt z emigracyjnym Rosyjskim Związkiem Akademickim w Pradze w celu utworzenia „komisji współpracy intelektualnej Rosjan emigrantów”. H. Bergson, *Écrits et paroles*, t. 3, Paris 1959, s. 545–546.

⁹ Archives UNESCO, SDN. CCI, Procès-verbaux de la troisième session, Genève 5–8 Décembre 1923, Genève, le 1er Janvier 1924.

¹⁰ BUW OR, nr akc. 160, t. 30, pismo naczelnika Wydziału Politycznego MSZ z 23 lutego 1924 r. do Lutostańskiego oraz kopia noty Sekretarza Generalnego LN. SDN. C. L.20 (a). 1924. XII.

działalności był K. Lutostański, który reprezentował PKMWI na forum krajowym i międzynarodowym. Mimo rozlicznych funkcji i zajęć zawodowych był faktycznym animatorem działań PKMWI. Jej siedzibą był lokal udostępniony przez Kasę im. Mianowskiego w Pałacu Staszica w Warszawie¹¹.

PKMWI jako instytucja współpracująca z Ligą Narodów była — od momentu jej powstania — obiektem stałego zainteresowania MSZ i MWRiOP. Aleksander Skrzyński, minister spraw zagranicznych RP, napisał 4 czerwca 1924 r. do Erica Drummonda, że rząd polski przywiązuje „jak największe znaczenie” do akcji wszczętej przez Ligę Narodów, która „zaowocowała międzynarodową współpracą intelektualną”. Pisał, że rząd RP od momentu powstania PKMWI udzielał jej „szerokiego poparcia, zarówno moralnego, jak i materialnego”¹². Także August Zaleski, minister spraw zagranicznych w latach 1926–1932, doceniał znaczenie działań PKMWI, m.in. w zakresie wymiany profesorów, organizowania wystaw, wydawnictw naukowych dzieł polskich w językach obcych. W swoim exposé wygłoszonym w senackiej komisji spraw zagranicznych 25 maja 1928 r. podkreślał, że wszystkie te poczynania „znajdują w Rządzie zachętę jako kroki w kierunku zbliżenia międzynarodowego”¹³.

Oświadczenia szefów MSZ, dyktowane względami dyplomatycznymi, nie odpowiadały stanowi faktycznemu. MSZ i MWRiOP miały swoich przedstawicieli w PKMWI, ale ich postawę trudno ocenić w kategoriach „moralnego” wspierania Komisji. Oba ministerstwa nie były też zbyt skore do finansowania jej działalności zarówno w połowie lat dwudziestych, jak i w latach trzydziestych. Co prawda, same otrzymywały z budżetu skromne środki, zwłaszcza w okresie wielkiego kryzysu, który nękał polską gospodarkę w latach 1929–1935¹⁴.

Zasadniczym celem przedstawicieli MSZ i MWRiOP w PKMWI było uzgadnianie kierunku działań Komisji, aby odpowiadały one założeniom polityki polskiej wobec Ligi Narodów bądź poszczególnych krajów. W latach 1928–1931 delegatem MSZ przy PKMWI był Marian Henzel, były radca, a następnie chargé d'affaires poselstwa RP w Wiedniu¹⁵. Jego następcą został Jan Fryling, w posiedzeniach uczestniczył też niekiedy radca Józef Marlewski. W latach trzydziestych MWRiOP reprezentował radca Leopold Białobrzęski. W drugiej połowie lat trzydziestych ingerencja MSZ w sprawy wchodzące w zakres działalności PKMWI stawała się coraz większa. Z dniem 13 lutego 1937 r. delegowano Józefa Zarańskiego, kierownika Referatu Ligi Narodów, jako stałego przedstawiciela MSZ w Komisji. J. Fryling pozostał w charakterze drugiego delegata¹⁶.

W okresie międzywojennym PKMWI, podobnie jak inne „komisje narodowe”, zajmowała w systemie współpracy intelektualnej Ligi Narodów trwałą pozycję. Zmiany, jakie następowały w organizacji i zasadach funkcjonowania współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów jedynie zwiększały znaczenie „komisji narodowych”. Jednocześnie decyzje natury politycznej powodowały, iż rządy poszczególnych krajów uzyskały formalną możliwość „kształtowania”

¹¹ Zob. A. M. Brzeziński, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (1924–1939)*, Łódź 2001, s. 16 i n.

¹² LNA, SDN 1919–1927, 13C, R. 1063, pismo A. Skrzyńskiego do E. Drummonda z 4 czerwca 1924 r.

¹³ A. Zaleski, *Przemowy i deklaracje, 1926–1931*, t. 1, Warszawa 1929, s. 158.

¹⁴ Zob. *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, 1918–1939, pod red. Piotra Łossowskiego, Warszawa 1995, s. 62–69; *Historia nauki polskiej*, pod red. Bogdana Suchodolskiego, t. V, 1918–1951, cz. 1, Ossolineum 1992, s. 162–165.

¹⁵ Archives UNESCO, A. IV.28 (77),teczka osobowa Mariana Henzla.

¹⁶ AAN, MSZ, t. 1912, k. 32, kopia pisma wicedyrektora Departamentu Politycznego MSZ z marca (bez daty dziennej) 1937 r.

międzynarodowej współpracy intelektualnej. „Komisje narodowe” zaczęły odgrywać istotną rolę w „dyplomacji kulturalnej” państw członkowskich Ligi Narodów.

Już w 1924 r. CICI zdała sobie sprawę z tego, że z powodu rzadkich spotkań (raz w roku) i braku dostatecznych środków finansowych nie będzie w stanie realizować planów współpracy intelektualnej. Konieczne stało się powołanie stałego organu wykonawczego CICI, dysponującego odpowiednimi funduszami, który współpracowałby z „komisjami narodowymi”. Na apel CICI odpowiedział w lipcu 1924 r. rząd Edouarda Herriota, który wystąpił z inicjatywą ustanowienia w Paryżu Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelektualnej (Institut International de Coopération Intellectuelle — IICI), finansowanego z budżetu narodowego Francji. U podstaw tej inicjatywy, niewątpliwie cennej z punktu widzenia międzynarodowej współpracy, tkwiły mocarstwowe ambicje i doraźne cele polityczne władz francuskich¹⁷.

Projekt zaakceptowała CICI, Rada, a ostatecznie Zgromadzenie Ligi Narodów 23 września 1924 r. Prace organizacyjne trwały jednak kilkanaście miesięcy. Siedzibę IICI wyznaczono w części Palais Royal w Paryżu (2, rue Montpensier). Dyrektorem Instytutu został jego pomysłodawca — Julien Luchaire, generalny inspektor edukacji we Francji, honorowy profesor uniwersytetu w Grenoble i ekspert Ligi Narodów. W IICI wydzielono siedem sekcji, odpowiadających różnym dziedzinom dotychczasowej aktywności CICI: spraw ogólnych, naukowych, uniwersyteckich (jej szefem do września 1926 r. był O. Halecki)¹⁸, artystycznych, literackich, prawno-ekonomicznych i informacji. Działalność poszczególnych sekcji miała opierać się na ścisłej współpracy z „komisjami narodowymi”. Uroczyste otwarcie IICI odbyło się 16 stycznia 1926 r. Instytut szybko zdobył pozycję faktycznego animatora i organizatora międzynarodowej współpracy intelektualnej pod auspicjami Ligi Narodów¹⁹.

Władze Ligi Narodów zdecydowały, aby IICI ustanowił możliwie ścisłe kontakty z władzami państwowymi krajów, w których istniały „komisje narodowe”. Miało to zagwarantować udział czynników rządowych w realizacji zadań, przed jakimi stawały „komisje narodowe” współdziałające z IICI. Każdy rząd miał prawo mianować swojego własnego przedstawiciela (délégué d'état) przy IICI w Paryżu, który utrzymywałby kontakt z „komisją narodową” i odpowiednimi ministerstwami. Delegaci mogli proponować w imieniu swoich rządów podjęcie przez IICI studiów nad określonymi problemami. Mieli dostęp do całej dokumentacji IICI dotyczącej bieżących prac. Postanowienia te dawały władzom państwowym poszczególnych krajów możliwość podejmowania starań o realizację planów i koncepcji z punktu widzenia ich własnych narodowych interesów²⁰. Podobnie usiłował postępować rząd RP. W styczniu 1926 r. oficjalnym przedstawicielem rządu RP w IICI został mianowany Jan Mrozowski, prezes Sądu Najwyższego w Warszawie, który do tej pory reprezentował Polskę w komisji ds. reparacji w Paryżu²¹.

---

¹⁷ Zob. J.-J. Renoliet, *L'Institut International de Coopération Intellectuelle (1919–1940), Thèse de Doctorat sous la Direction de M. René Girault*, Université de Paris I, 20 novembre 1995, s. 89 i n.

¹⁸ LNA, SDN, 1919–1927, 13C, R.1071, pismo sekretarza CICI G. Oprescu do Haleckiego z 28 sierpnia 1925 r.

¹⁹ Zob. H. Bonnet, *Intellectual Cooperation*, w: *World Organization. A Balance Sheet of the First Great Experiment*, Washington 1942, s. 189–192; G. Murray, *Intellectual Cooperation*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, vol 235, Sept. 1944, s. 1–9.

²⁰ W 1936 r. 45 krajów miało swoich „delegatów” przy IICI. Zob. *International Institute of Intellectual Cooperation*, Paris 1947, s. 140–141.

²¹ Archives UNESCO, IICI, A. I.87, pismo ambasadora A. Chłapowskiego do J. Luchaire'a z 6 stycznia 1926 r. o nominacji Jana Mrozowskiego na delegata rządu RP przy IICI.

Decyzja o ustanowieniu IICI w Paryżu została przyjęta w polskich kołach intelektualnych i rządowych pozytywnie²². Uważano, że Instytut dysponujący aparatem administracyjnym i środkami finansowymi stanowić będzie gwarancje realizacji inicjatyw pochodzących m.in. od poszczególnych „komisji narodowych” bądź „delegatów państwowych”²³. Minister Aleksander Skrzyński napisał 8 maja 1925 r. do Henri Bergsona, że rząd RP powitał „z dużą satysfakcją ofertę rządu francuskiego” w sprawie utworzenia IICI w Paryżu. Informował, że władze Polski przeznaczyły 100 tys. franków (płatne kwartalnie po 25 tys. fr.) na finansowanie działalności IICI w pierwszym roku jego istnienia. Zadeklarował gotowość władz polskich i PKMWI do organizowania w Warszawie imprez i spotkań związanych z międzynarodową współpracą umysłową²⁴. Podczas piątej sesji CCI w Paryżu 13 maja 1925 r. O. Halecki powiedział, że rząd RP dał w ten sposób „nowy dowód swojego przywiązania do Ligi Narodów”, poparcia dla inicjatywy władz francuskich i docenienia znaczenia międzynarodowej „solidarności intelektualnej”²⁵.

Dyplomacja polska liczyła, że pod auspicjami IICI stworzony zostanie system pomocy finansowej na odbudowę i rozwój życia intelektualnego w krajach Europy Środkowowschodniej²⁶. Halecki, jako ekspert CICI, popierał ten projekt i proponował zwołanie w Warszawie konferencji przedstawicieli „komisji narodowych” zainteresowanych państw z władzami IICI w celu rozważenia projektu i podjęcia stosownych decyzji²⁷. Inicjatywa ta zyskała poparcie polskiej dyplomacji i władz IICI. W marcu 1926 r. w porozumieniu z delegatem rządu RP J. Mrozowskim oraz ambasadą RP w Paryżu i dyrektorem IICI J. Luchairem uzgodniono, że konferencja odbędzie się w Warszawie w dniach 21–23 czerwca 1926 r.²⁸ PKMWI przypadła rola głównego organizatora konferencji finansowanej przez polskie MSZ.

Zamach majowy J. Piłsudskiego nie przeszkodził zaplanowanemu spotkaniu. Być może nowe władze chciały pokazać opinii międzynarodowej, że sytuacja w Polsce jest stabilna. Zjazd przedstawicieli „komisji narodowych” z 11 państw, otwarty przez K. Lutostańskiego, obradował pod przewodnictwem prof. A. Wallenskölda, prezesa fińskiej „komisji narodowej” i Fińskiego Towarzystwa Naukowego²⁹. W obradach uczestniczył J. Luchaire, dyrektor IICI. Pol-

²² O. Halecki, *Na marginesie 5-go zgromadzenia*, „Kurier Warszawski”, 13 września 1924 r. (nr 257), s. 3).

²³ Instytut był niezależny finansowo od Ligi Narodów, ponieważ jego finanse pochodziły z corocznych składek krajów członkowskich. Na rok 1926 budżet IICI wynosił 2 094 000 fr. (koszt utrzymania personelu szacowano na 1 084 000 fr.). ALN, SDN, 1919–1927, 13C, R.1071, SDN. CICI/CA/PV.4 (1), Sprawozdanie z posiedzenia Rady Administracyjnej IICI w Genewie 28 lipca 1925 r.

²⁴ LNA, Genewa, SDN, 1919–1927, 13C, R.1071, oryginał listu A. Skrzyńskiego do H. Bergsona.

²⁵ Archives UNESCO, Paryż, IICI, A. II.10. SDN. CCI. Procès-verbal de la cinquième session, 11–14 Mai 1925, Paris. Genève, le 25 Juin 1925, s. 25–26, 43. Zob. A. M. Brzeziński, *Dyplomacja polska wobec Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelektualnej w Paryżu (1925–1939)*, „Studia Historyczne”, R. XXXVIII, 1995, z. 1, (148), s. 73–88.

²⁶ W Warszawie popierano projekt rozpisania międzynarodowej pożyczki gwarantowanej przez Ligę Narodów, który zgłosił delegat rumuński prof. Sextil Puscariu podczas V Zgromadzenia Ligi Narodów w 1924 r. Zgromadzenie zaakceptowało tę propozycję 23 września 1924 r. i odesłało do CICI, która wyraziła pozytywną opinię 29 lipca 1925 r. (Archives UNESCO, IICI, Boîte 492).

²⁷ LNA, SDN, 1919–1927, 13C, R.1071, SDN. CICI. I.135, Geneva February 6th 1925, *The International Institute in Paris and Intellectual Mutual Assistance. Note by M. O. Halecki, Expert on the Committee*.

²⁸ Biblioteka Polska w Paryżu, Archiwum Zygmunta L. Zaleskiego (dalej — BP AZ), rkp. B. II. t. 1, kopia pisma J. Luchaire’a, bez daty dziennej; BUW, OR. Materiały K. Lutostańskiego, nr akc. 160, t. 31, list O. Haleckiego do K. Lutostańskiego z 27 marca 1926 r.

²⁹ Jako delegaci „komisji narodowych” w obradach wzięli udział: dr A. von Loehr, dyrektor Kunsthistorisches Museum w Wiedniu; prof. S. Kyroff, dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu w Sofii, członek Bułgarskiej Akademii Umiejętności; dr J. Vana, sekretarz komisji czechosłowackiej; Cal Hegermann-Lin-

skę reprezentowali profesorowie K. Lutostański i I. Koschembahr-Łyskowski, były rektor Uniwersytetu Warszawskiego. Ponadto w dyskusji wzięli udział profesorowie: K. Żórawski, C. Białobrzeski, T. Brzeski, S. Kreutz z Uniwersytetu Jagiellońskiego, B. Dembiński i Z. Krygowski z Uniwersytetu Poznańskiego, S. Glixelli z Uniwersytetu Wileńskiego (członkowie–korespondenci PKMWI lub ich zastępcy).

Uczestnicy konferencji przyjęli uchwałę w sprawie pożyczki międzynarodowej, przeznaczonej na rozwój życia intelektualnego w „państwach dotkniętych kryzysem ekonomicznym”. Uznano to za sprawę nader pilną, ponieważ „wzrost kapitału umysłowego ludzkości ułatwia rozwiązywanie zagadnień międzynarodowych, podnoszenie poziomu sumienia świata, wzmoczenie poczucia solidarności wśród narodów”. Zjazd opowiedział się za zorganizowaniem pożyczki w skali globalnej, emitowanej przez bank, który pertraktowałby bezpośrednio z zainteresowanymi państwami. Kontrolę nad wykorzystaniem przyznanych środków sprawowałby IICI.

Na wniosek delegacji polskiej uczestnicy konferencji opowiedzieli się za utworzeniem stypendiów z części funduszu „pomocy intelektualnej” IICI. Zakładano, że stypendyści byłiby wybierani spośród różnych krajów, a ich prace badawcze musiałyby mieć „pewne znacznie międzynarodowe”. Wezwano „komisje narodowe” do zbadania możliwości utworzenia w ich krajach centrali przeznaczonej do ułatwienia zakupu wydawnictw naukowych po ulgowej cenie. Zjazd wezwał IICI, aby opracował zagadnienie zakupu i wymiany nie tylko wydawnictw, ale i aparatury naukowej. Przyjęto też uchwałę, aby wszelkie publikacje naukowe wydawane w „mało rozpowszechnionych językach” były zaopatrywane w dokładne streszczenie w jednym z języków „szeroko rozpowszechnionych”. Ponadto streszczenia prac naukowych powinny być dostarczane do ważniejszych międzynarodowych przeglądów bibliografii analitycznej³⁰.

Konferencja „komisji narodowych” w Warszawie w 1926 r. była jedynym tego typu przedsięwzięciem władz polskich i PKMWI w okresie międzywojennym. W historii międzynarodowej współpracy intelektualnej pod auspicjami Ligi Narodów zapisała się jako inicjatywa zmierzająca do zorganizowania systemu pomocy finansowej na cele naukowe w krajach borykających się z trudnościami gospodarczymi. Idea ta nie została zrealizowana. Fiasko poniosła też inicjatywa M. Skłodowskiej-Curie, która jako członkini CICI wysunęła 16 czerwca 1926 r. projekt utworzenia „stypendiów międzynarodowych” dla „postępu nauki i rozwoju laboratoriów”³¹.

W drugiej połowie lat dwudziestych władze Ligi Narodów podjęły decyzję o powołaniu kolejnej instytucji służącej międzynarodowej współpracy intelektualnej. W 1927 r. rząd włoski, kierując się — podobnie jak trzy lata wcześniej rząd francuski — względami prestiżowymi, zgłosił na forum Zgromadzenia Ligi Narodów projekt utworzenia w Rzymie Międzynarodowego Instytutu Kinematografii Edukacyjnej (Institut International du Cinématographe Educatif — IICE). Rząd Benito Mussoliniego deklarował środki finansowe na założenie i utrzymanie Instytutu, który pozostawałby, zgodnie z art. 24 Paktu Ligi Narodów, w strukturze tej

---

dencrone, sekretarz komisji duńskiej; prof. A. Wallensköld, prezes komisji fińskiej; prof. G. Remoundos, prezes komisji greckiej, członek Akademii Helleńskiej; prof. N. Vulić, prezes komisji jugosłowiańskiej, członek królewskiej Akademii Serbskiej; prof. D. Hurmuzescu, członek Rumuńskiej Akademii Nauk, prezes rumuńskiej federacji pracowników umysłowych; H. de Segesser-Brunegg, minister pełnomocny Szwajcarii w Polsce; Z. de Magyary, naczelnik wydziału nauki węgierskiego ministerstwa oświaty.

³⁰ Archives UNESCO, IICI, Boîte 492, Materiały powielone z obrad konferencji.

³¹ Archives UNESCO, C. XIV.5. SDN, CICI/R. I/39(1), Genève, le 16 Juin 1926. Memorandum de Mme Curie, Membre de la Commission, sur la Question des Bourses Internationales, pour l'avancement des sciences et le développement des Laboratoires.

organizacji. Instytut miał stanowić centrum informacji i badań dotyczących różnych problemów kinematografii służącej procesowi edukacji³².

Inicjatywa włoska spotkała się z poparciem CICI, Sekretarza Generalnego LN oraz dyrektora IICI. W wyniku rozmów z przedstawicielami rządu włoskiego ustalono statut Instytutu zaakceptowany przez Radę Ligi Narodów 30 sierpnia 1928 r. Główne zadania IICE były następujące: 1) rozwijanie produkcji oraz promowanie dystrybucji i międzynarodowej wymiany filmów edukacyjnych; 2) działanie w kierunku wzajemnego zbliżenia społeczeństw różnych krajów „w duchu Ligi Narodów”; 3) rozpowszechnienie najlepszych metod wykorzystania filmów do celów edukacyjnych; 4) stworzenie centrum informacyjnego w sprawach zastosowania filmu jako „edukacyjnego medium”.

Władze IICE tworzyły: jedenastoosobowa Rada Administracyjna, złożona z przewodniczącego (stanowisko zagwarantowane dla Włocha) i przedstawicieli różnych krajów mianowanych przez Radę LN, Stałego Komitetu Wykonawczego i dyrektora Instytutu³³. Stanowisko to powierzono „gorliwemu faszyście” Luciano de Feo. Inauguracja Instytutu nastąpiła 5 listopada 1928 r. w Villa Falconieri we Frascati, którą rząd włoski wraz z Villa Torloni w Rzymie i całym urządzeniem obu pałaców przeznaczył na lokal Instytutu. Ponadto zobowiązał się do rocznej subwencji na działalność IICE w wysokości 600 tys. lirów. Szybko okazało się, że były to środki niewystarczające. W następnych latach budżet IICE zasilają nieznacznie niektóre państwa członkowskie³⁴.

Udział Polski w pierwszych latach działalności IICE był skromny. W Komisji Ekspertów IICE Polskę reprezentował Tadeusz Jerzy Wojno, profesor Politechniki Warszawskiej, dyrektor Instytutu Filmowego przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie³⁵. Wojno uczestniczył m.in. w sesji ekspertów, która odbyła się w Genewie w dniach 12–14 grudnia 1929 r. Dyskutowano wówczas na temat projektu międzynarodowej konwencji o bezcłowej wymianie filmów mających charakter naukowy i oświatowy³⁶. Wojno był zwolennikiem podpisania przez Polskę takiej konwencji, podkreślając, że usprawni ona i obniży koszty sprowadzania filmów edukacyjnych. Uważał, że „filmy oświatowe i naukowe powinny być traktowane na równi z książkami zagranicznymi”³⁷.

Jesienią 1929 r. MSZ podjęło starania o reprezentację Polski we władzach IICE³⁸. Alfred Wysocki, podsekretarz stanu w MSZ, polecił Delegacji Polskiej przy LN zajęcie się sprawą

³² SDN, „Journal Officiel”, Supplement Spécial no 54, 1927, s. 34–35.

³³ SDN, „Journal Officiel”, 1928, Supplement Spécial, no 64, p. 311, vol. IX 1928, p. 1432–1426, 1509–1513.

³⁴ Od 1929 r. Węgry wpłacały na rzecz IICE roczną subwencję w wysokości 25 tys. lirów, a Rumunia 15 tys. lirów. Zob. Pham-Thi-Tu, *La Coopération Intellectuelle sous la Société des Nations*, Genève 1962, s. 100–101.

³⁵ Zadaniem Instytutu Filmowego było „wytwarzanie i zastosowanie filmu i przeźroczy w nauce i rolnictwie i zaspokajanie pod tym względem potrzeb szkolnictwa wyższego, średniego i niższego”. Prezesem Zarządu Instytutu Filmowego był prof. Antoni Ponikowski. Instytut mieścił się w Pałacu Staszica (Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, 1875–1929, Warszawa 1929, s. 18, 39).

³⁶ SDN. Avant-projet de convention internationale pour l'abolition des barrières douanieres sur les Films ayant un character éducatif, Genève, le 30 janvier 1930 (AAN, MSZ, t. 2029, k. 61–74).

³⁷ Pisał, że „dotychczasowa praktyka Instytutu Filmowego przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa subwencjonowana przez MWRiOP i Ministerstwo Rolnictwa wykazała, że sprowadzanie filmów zakupionych zagranicą naraża Instytut na ogromną stratę czasu i koszty pomimo całego poparcia ze strony wymienionych ministerstw i życzliwego traktowania sprawy zwalniania filmów oświatowych od cła przez Ministerstwo Skarbu” (AAN, MSZ, t. 2029, Sprawozdanie T. J. Wojno z sesji ekspertów w Genewie w dniach 12–14 XII 1929 r., k. 15–17).

³⁸ F. Sokal, delegat RP w Lidze Narodów, na posiedzeniu Rady LN 19 IX 1929 r. postawił wniosek

wprowadzenia delegata Polski do Rady Administracyjnej IICE. Zabiegali bowiem o to Czesi a — zdaniem polskiego dyplomaty — „Polska wydaje się być więcej od Czechosłowacji uprawniona do reprezentowania narodów słowiańskich w łonie Instytutu”³⁹. Akcja dyplomacji polskiej w Genewie i w Rzymie okazała się skuteczna. Obietnica „dobrowolnej”, corocznej subwencji rządu RP na rzecz IICE w wysokości 30 tys. lirów stworzyła możliwość wejścia polskiego delegata do Rady Administracyjnej⁴⁰. W styczniu 1930 r. minister spraw zagranicznych August Zaleski podjął decyzję o przyznaniu subwencji rządu RP dla IICE jako wyrazu „zainteresowania Polski pracami Instytutu”⁴¹. Przedstawicielem Polski w Radzie Administracyjnej IICE został Ryszard Ordyński, aktor, a także reżyser filmowy i teatralny⁴².

Głównym osiągnięciem IICE było przygotowanie projektu międzynarodowej konwencji dotyczącej rozpowszechniania filmów edukacyjnych. Konwencja została podpisana w Genewie przez delegację 38 państw 11 października 1933 r. Na mocy jej postanowień IICE stawał się organem, który decydował, czy określone filmy miały charakter edukacyjny, a tym samym byłyby zwolnione od cła. Filmy produkowane w danym kraju mogły otrzymać stosowną opinię na miejscu przez reprezentanta IICE. MSZ poleciło delegacji polskiej na konferencji genewskiej parafowanie konwencji, „biorąc pod uwagę ewentualne korzyści, jakie mogą być na tej drodze osiągnięte w dziedzinie wzajemnego porozumienia narodów i urzeczywistnienia idei rozbrojenia moralnego”. Również MWRiOP uważało konwencję za „pozytywnie pożyteczną, gdyż ułatwiającą zarówno import potrzebnych filmów wychowawczych do Polski, jako też eksport nowych własnych filmów zagranicę”⁴³. Wkrótce jednak w MSZ pojawiły się obawy przed „zalewem rynku polskiego zagranicznymi filmami wychowawczymi”⁴⁴.

Tymczasem okazało się, że IICI w Paryżu nie był w stanie koordynować wielu spraw i inicjatyw napływających z szeregu krajów. Dalsza współpraca IICI z „komisjami narodowymi” wymagała omówienia i wprowadzenia zmian organizacyjnych. CICI na sesji 25–30 lipca 1928 r. podjęła decyzję o zwołaniu konferencji przedstawicieli wszystkich „komisji narodowych” na temat zasad i form dalszej współpracy. Konferencja odbyła się w Genewie 18–20 lipca 1929 r. z udziałem delegacji reprezentujących 25 „komisji narodowych” współpracy intelektualnej.

K. Lutostański, przedstawiając stanowisko PKMWI, bronił przede wszystkim niezależności i swobody działania „komisji narodowych”, które powinny funkcjonować według zasad dyktowanych warunkami i potrzebami intelektualnymi danego kraju. Ważne było to, aby każda „komisja narodowa” miała „niekwestionowany autorytet moralny”, zapewnione środki do realizacji wytyczonych celów oraz „nieliczny” komitet wykonawczy. Lutostański podkreślał, że

---

o miejsce w Radzie Administracyjnej dla delegata Polski AAN, MSZ, t. 2029, pismo F. Sokala do MSZ z 2 IV 1930 r., k. 75).

³⁹ AAN, MSZ, t. 2029, pismo F. Sokala do L. de Feo 21 I 1930 r., k. 6; AAN, MSZ, t. 2029, pismo A. Wysockiego do DPLN 30 III 1930 r., k. 10.

⁴⁰ AAN, MSZ, t. 2029, Aide-mémoire bez daty dziennej, 1930 r., k. 179–188; AAN, MSZ, t. 2029, list St. Przędzickiego z 15 I 1930 r., k. 2).

⁴¹ AAN, MSZ, t. 2029, pismo S. Przędzickiego do MSZ 23 IV 1930 r., k. 81–85.

⁴² W MSZ rozważano też kandydaturę jest Leona Chrzanowskiego, naczelnika Wydziału P. VI (prasowego) MSZ, oraz prof. Tadeusza Wojno (AAN, MSZ, t. 2029, pismo A. Wysockiego, podsekretarza stanu do Ambasady w Rzymie 11 XI 1930 r., k. 14).

⁴³ AAN, MSZ, t. 2197, notatka dotycząca konwencji filmów wychowawczych z 18 II 1935 r., k. 20, k. 29.

⁴⁴ Naczelnik Wydziału Prasowego MSZ Wiktor Skiwski uważał, że przystępując do konwencji, „Polska nie osiągnie korzyści, wręcz przeciwnie — będzie musiała chronić własną produkcję krótkometrażową przed obcą konkurencją” (AAN, MSZ, t. 2196, notatka Wiktora Skiwskiego z 2 VI 1936 r., k. 36–38).

aktywność komisji zależy od nich samych, a nie od zaleceń CICI. Komisje powinny mieć prawo nawiązywania bezpośrednich kontaktów zagranicznych w celu wymiany profesorów, studentów i publikacji oraz organizowania konferencji⁴⁵.

W wyniku dyskusji na temat programu i organizacji międzynarodowej współpracy intelektualnej uznano za konieczne przeprowadzenie zmian w kierunku uproszczenia procedury i polepszenia koordynacji działań pomiędzy CICI a IICI oraz „komisjami narodowymi”. Zasadnicze postulowane reformy, to: 1) utworzenie CICI na „bardziej racjonalnych i bardziej intelektualnych” podstawach, tak aby wszystkie główne dziedziny nauki mogły być reprezentowane proporcjonalnie do ich znaczenia; 2) zniesienie systemu podkomitetów i wprowadzenie „komitetów ekspertów”; 3) ustanowienie bardziej trwałych i ścisłych kontaktów z „komisjami narodowymi”; 4) stworzenie stałego „komitetu wykonawczego” CICI. Delegacje poszczególnych „komisji narodowych” miały przesłać do CICI własne sugestie⁴⁶.

PKMWI uzgodniła tekst memorandum na temat organizacji i zasad międzynarodowej współpracy intelektualnej podczas posiedzenia 9 grudnia 1929 r. Dwa dni później Lutostański przesłał dokument sekretarzowi CICI. W memorandum podkreślono, że organizacja współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów służy zbliżeniu państw i narodów. Zwracano jednak uwagę, że rezultaty współpracy intelektualnej nie dają się szybko i konkretnie wymierzyć, tak jak działalność Ligi Narodów w dziedzinie społecznej, gospodarczej, ochrony zdrowia itp. „Produkcja” intelektualna zależy bowiem od wielu czynników, m.in. od indywidualnej twórczości. Jednak w aktualnym systemie organizacji współpracy intelektualnej Ligi Narodów należało wprowadzić zmiany. Pełniano bowiem błąd „nadmiernego organizowania” współpracy, traktowania jej w sposób „zbyt biurokratyczny i administracyjny”, co powodowało „zagubienie się” spraw w różnych organach specjalistycznych. Tracono zbyt wiele energii na formułowanie szeregu rezolucji i ustalanie procedury. PKMWI uważała, że nie należy likwidować struktur już istniejących, a jedynie je zreformować (funkcjonowanie dyrekcji IICI). CICI powinna mieć stały „komitet wykonawczy”. PKMWI opowiadała się za ożywieniem „bezpośredniej” współpracy pomiędzy uniwersytetami i uczonymi w skali międzynarodowej. Postulowała zwołanie w tym celu międzynarodowego „kongresu uniwersytetów”, który wypracowałby projekty stosownych układów⁴⁷.

Krytyczne stanowisko PKMWI wobec organizacji i zasad funkcjonowania CICI i IICI było zgodne z opiniami polskiej dyplomacji. Działalność IICI była oceniana coraz bardziej krytycznie przez ambasadę RP w Paryżu, delegata RP w Lidze Narodów oraz prof. Zygmunta Lubicza–Zaleskiego, od 1926 r. delegata MWRiOP w Paryżu dla propagowania nauki i kultury polskiej⁴⁸. Ambasador Alfred Chłapowski pisał do MSZ, że w kołach politycznych i intelektualnych francuskich zarzucano IICI „zbyt ni biurokratyzm, małą wydajność w pracy, nie dbale wykonywanie powierzonych mu zadań”⁴⁹. Franciszek Sokal, delegat RP w Lidze Narodów, obwiniał władze Francji za tolerowanie nieudolności i niegospodarności dyrekto-

---

⁴⁵ Archives UNESCO, Boîte 492. Réunion des Representants des Commissions Nationales, 18–20 Juillet 1929; AMAE, Paris, SDN. vol. 1841, k. 157, SDN. C. I. C. I. Réunion des Representants des Commissions Nationales de Coopération Intellectuelle, Procès-verbaux de la 2ème session, 18 Juillet 1929.

⁴⁶ J. Kolasa, op. cit., s. 26.

⁴⁷ LNA, SDN 1928–1932, IICI, 5B, R.2204, memorandum Lutostańskiego do sekretarza CICI z 11 grudnia 1929 r.

⁴⁸ Z. Lubicz–Zaleski był profesorem w Institut des Études Slaves Uniwersytetu Paryskiego. Zob. B. Jarczowski, *Działalność polskiego przedstawiciela naukowego we Francji w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1975 nr 2, s. 313–326.

⁴⁹ AAN, MSZ, t. 1908, raport Chłapowskiego z 3 lipca 1930 r., k. 21–22.

ra IICI⁵⁰. Zaleski pisał w sprawozdaniu za rok ak. 1929–1930 o pogłębiającym się kryzysie w IICI, walkach personalnych oraz akcji przedstawicieli Włoch i Niemiec dążących do „uszczerwienia” wpływów Francji i „mniejszych państw” w Instytucie⁵¹.

Wyniki konferencji „komisji narodowych” i towarzyszącej jej dyskusji spowodowały, że władze Ligi Narodów zdecydowały się w maju 1930 r. na przeprowadzenie kontroli, a następnie reorganizacji CCI i IICI. Na mocy decyzji Rady i Zgromadzenia Ligi Narodów z 24 września 1931 r. powstała Organizacja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (Organisation de Coopération Intellectuelle Internationale — OCII), której przewodniczącym został prof. Gilbert Murray. OCII objęła wszystkie powstałe do tej pory instytucje współpracy umysłowej w ramach Ligi Narodów. CICI stanowiła nadal organ doradczy Ligi, powiększony do 17 członków, mianowanych przez Radę Ligi na okres 5 lat (mandat M. Skłodowskiej–Curie w CICI został przedłużony). CICI miała zbierać się tradycyjnie na coroczne narady, ale wybierała ze swego grona stały Komitet Wykonawczy, którego zadaniem było zapewnienie płynnej współpracy z IICI. Instytucjami wykonawczymi OCII były: 1) Sekcja współpracy intelektualnej w Sekretariacie Ligi Narodów, pełniąca funkcję sekretariatu całej organizacji; 2) Międzynarodowy Instytut Współpracy Intelektualnej w Paryżu; 3) Międzynarodowy Instytut Filmu Edukacyjnego w Rzymie; 4) komisje narodowe współpracy intelektualnej; 5) komitety ekspertów powoływane przez IICI.

W wyniku przyjętych postanowień wzrosło znaczenie komisji narodowych, które uznano za „konieczny organizm” międzynarodowej współpracy intelektualnej. Komisje miały za zadanie utrzymanie więzi z CICI oraz animowanie życia umysłowego w swoich krajach. Przyjęto praktykę zapraszania każdego roku kilku delegacji komisji narodowych na coroczne posiedzenia CICI. W latach 1933–1936 zaproszono delegacje z dwudziestu krajów, w tym Polski w 1933 r.

W Warszawie przyjęto pozytywnie zmiany w organizacji współpracy intelektualnej Ligi Narodów. PKMWI uważała, że słusznie doprowadzono do centralizacji organów współpracy intelektualnej oraz do „większej giętkości” aparatu urzędniczego, który wcześniej popadł w „pewne zeszczywnienie biurokratyczne”. Istotne było również to, że program prac OCII miał polegać na „realizowaniu potrzeb intelektualnych świata w porządku ich pilności i ważności”⁵².

Natomiast w polskim MSZ liczone, że w zreorganizowanym IICI „jedno z wyższych stanowisk” będzie obsadzone przez delegata Polski. Od 1 stycznia 1931 r. stanowisko dyrektora IICI miał objąć Henri Bonnet, były szef gabinetu zastępcy Sekretarza Generalnego Ligi Narodów. Tadeusz Gwiazdoski, radca prawny Delegacji Polskiej przy Lidze Narodów uważał Bonnetta za „wypróbowanego przyjaciela Polski”, który ułatwi objęcie przez Polaka jednego z kluczowych stanowisk w IICI⁵³. Wysunięta przez Polskę kandydatura prof. Witolda Kamienieckiego, historyka z Uniwersytetu Warszawskiego, na szefa sekcji naukowej miała niewielką szansę zatwierdzenia przez Komitet Wykonawczy CICI. M. Skłodowska–Curie uprzedzała MSZ, że prof. Kamieniecki, jako senator RP był uważany za „osobistość polityczną, co przy panujących ogólnie w łonie komisji nastrojach, należy uważać za moment raczej niekorzystny”. Tymczasem polska dyplomacja dawała coraz wyraźniej do zrozumienia w Genewie i w Paryżu, że dalsze subwencje Polski dla IICI będą uzależnione od zatwierdzenia kandydatury prof. Kamienieckiego.

⁵⁰ AAN, MSZ, t. 1908, raport F. Sokala z 28 maja 1930 r., k. 8).

⁵¹ BP AZ, rkps. B III, sprawozdanie Z. Lubicza–Zaleskiego za rok 1929/30 dla MWRiOP.

⁵² *Międzynarodowa Współpraca Intelektualna w roku 1931/32. (Sprawozdanie sekretarza Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej)*, Warszawa 1933, s. 14.

⁵³ AAN, MSZ, t. 1908, raport T. Gwiazdoskiego z 17 XII 1930 r., k. 117–118.

kiego. Skłodowska–Curie oświadczyła Gwiazdoskiemu, że uważa za „błędne i nawet szkodliwe dla naszych interesów robienie jakiegokolwiek junctim pomiędzy kandydaturą polską do Instytutu a subwencją udzielaną przez rząd polski”⁵⁴.

Zgodnie z przewidywaniami polskiej uczonej kandydatura prof. Kamienieckiego nie uzyskała wystarczającego poparcia w Komitecie Wykonawczym CICI. Przy redukcji personelu IICI z 60 do 20 stanowisk „zabrakło” miejsca dla przedstawiciela Polski. Co gorsza, likwidacja sekcji prawnej IICI pociągnęła za sobą zwolnienie Mirosława Gąsiorowskiego z dotychczasowej funkcji zastępcy kierownika tej sekcji. Wywołało to irytację w MSZ i minister August Zaleski zwrócił się do MWRiOP o wstrzymanie subwencji dla IICI, aby wyrazić w ten sposób „niezadowolenie Polski”⁵⁵. Mimo że polscy przedstawiciele dyplomatyczni w Genewie i w Paryżu uważali zawieszenie subwencji rządu polskiego dla IICI za niepożądane, minister Zaleski swojej decyzji nie zmienił. Demonstracja rządu RP postawiła Lubicz–Zaleskiego i ambasadora Chłapowskiego w niezręcznej sytuacji. Wobec Bonneta starali się „tak motywować cofnięcie subsydium, aby nie zrywać stosunków i zachować na przyszłość możliwość ich nawiązania”⁵⁶.

Stan napięcia w stosunkach Polski z IICI został złagodzony w 1931 r. prawdopodobnie wskutek ustaleń pomiędzy Quai d’Orsay i polskim MSZ. 1 października 1931 r. stanowisko jednego z sekretarzy IICI objął dr Marian Henzel, dotychczasowy delegat MSZ przy PKMWI⁵⁷. Ponadto Bonnet zaprosił Jana Muszkowskiego, kierownika Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasińskich, jako eksperta do Komitetu Rzeczoznawców Bibliotecznych IICI. Rząd RP przywrócił subwencję dla IICI, przekazując 30 XI 1931 r. kwotę 100 tys. fr. jako „regulującą definitywnie” jego zobowiązania⁵⁸.

W następnych latach w pracach stałych bądź doraźnych komitetów ekspertów IICI uczestniczyło kilku polskich profesorów⁵⁹. Po śmierci Marii Skłodowskiej–Curie 4 lipca 1934 r. przed władzami polskimi stanęło zadanie przedstawienia kandydatury do CICI. Początkowo brano pod uwagę prof. O. Haleckiego, który liczył także na poparcie dyplomacji francuskiej⁶⁰. Na początku 1935 r. okazało się jednak, że CICI chciałoby nadal utrzymać w swoim składzie specjalistę z dziedziny „nauk ścisłych i przyrodniczych”. MSZ zdecydowało wtedy wysunięcie kandydatury Czesława Białobrzieskiego, profesora fizyki teoretycznej w Uniwersytecie Warszawskim, członka PKMWI. W maju 1935 r. prof. Białobrzieski został wybrany do CICI, podtrzymując tradycję polskiego przedstawicielstwa w komisji⁶¹.

⁵⁴ Ibidem, raport T. Gwiazdoskiego z 5 sierpnia 1930 r., k. 57–59.

⁵⁵ Ibidem, notatka z 29 listopada 1930 r. o rozmowie A. Chłapowskiego z J. Lipskim, k. 112.

⁵⁶ BP AZ, rkp. B III, sprawozdanie Z. Lubicz–Zaleskiego za rok. ak. 1930/31.

⁵⁷ Archives UNESCO, IICI, A. IV.28 (77),teczka osobowa Mariana Henzla. Henzel stanowisko sekretarza IICI utrzymał do 1940 r. Zob. P. Łossowski, *Z problemów współpracy naukowo–kulturalnej z zagranicą w okresie II Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1988, nr 1, s. 145.

⁵⁸ A. M. Brzeziński, *Dyplomacja polska...*, s. 81–82.

⁵⁹ Byli to: M. Falski (Komitet Muzeów Pedagogicznych); O. Halecki (Komitet Przedstawicieli Międzynarodowych Organizacji Studenckich); Z. Lubicz–Zaleski (Komitet Ekspertów ds. Bibliografii Tłumaczeń); J. Siemieński (Komitet Archiwistów); M. Skłodowska–Curie (Komitet Doradczy Ekspertów naukowych); C. Ehrenkreutz–Jędrzejewiczowa (Komisja Międzynarodowa Sztuki Ludowej); ks. prof. A. Wóycicki (Komitet Ekspertów ds. Nauczania o Lidze Narodów); J. Remer, A. Lauterbach; (Komisja Zabytków Historycznych); S. Wędkiewicz (Stały Komitet Sztuki i Literatury).

⁶⁰ Archives du Ministère des Affaires Etrangères (dalej — AMAE), Paris, SDN, vol. 1838, Bressy do Lavalá 20 grudnia 1934 r., k. 64)

⁶¹ AMAE, SDN, vol. 1838, Laroche do Lavalá 5 marca 1935 r., k. 70. „Coopération Intellectuelle”, Octobre–Novembre, 1936, n° 70, s. 31.

W maju 1933 r. K. Lutostański oceniał pozytywnie współpracę PKMWI z IICI, ponieważ „nowe kierownictwo Instytutu ustosunkowało się do spraw polskich bodaj z większym jeszcze ich zrozumieniem i przychylnością niż kierownictwo dawniejsze”. Wyraził pogląd, że „Rola Komisji Polskiej i w ogóle udział polski w pracach Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej na terenie Ligi Narodów nigdy nie były tak znaczące jak obecnie”⁶². PKMWI starała się, aby w publikacjach IICI dotyczących różnych dziedzin międzynarodowej współpracy intelektualnej informacje o Polsce znalazły swoje miejsce. Drukiem ukazały się m.in. materiały o polskich muzeach i archiwach⁶³. Przesyłano do Paryża roczne sprawozdania z działalności PKMWI i dostarczano różne opublikowane dokumenty, np. teksty dwustronnych porozumień o współpracy intelektualnej zawartych przez Polskę, listy podręczników używanych w polskich szkołach i inne. Niektóre z tych informacji ukazywały się w zwężonej formie w wydawanym przez IICI miesięczniku „Coopération Intellectuelle”⁶⁴.

W pierwszej połowie lat trzydziestych międzynarodowa współpraca umysłowa pod auspicjami Ligi Narodów osiągnęła apogeum. W Genewie definiowano międzynarodową współpracę intelektualną jako działania na rzecz zapewnienia „postępu cywilizacji i rozwoju wiedzy ludzkiej”, zwłaszcza przez rozpowszechnianie nauki, literatury i sztuki. Podkreślano, że jej celem jest stworzenie atmosfery sprzyjającej pokojowemu załatwianiu problemów międzynarodowych w ramach Ligi Narodów⁶⁵. Międzynarodowa współpraca intelektualna była więc pojmowana w Genewie jako jeden ze środków budowania pokoju i bezpieczeństwa. Szereg inicjatyw było konsekwencją dyskusji nad zagadnieniem „rozbrojenia moralnego” zapoczątkowanej przez polską dyplomację na światowej Konferencji Rozbrojeniowej w Genewie w 1932 r.⁶⁶ PKMWI podjęła sprawę „rozbrojenia moralnego” na forum OCII, głosząc pogląd, że „komisje narodowe” współpracy intelektualnej mają ogromną rolę do odegrania w zakresie kształtowania pokojowych stosunków międzypaństwowych oraz „zbliżenia moralnego narodów”. Co prawda, projekt międzynarodowej konwencji o „rozbrojeniu moralnym” pozostał na papierze, ale niektóre jego elementy starano się wprowadzać w życie.

IICI podjął działania zmierzające do realizacji jednego z zasadniczych postulatów zawartych w polskim projekcie konwencji o „rozbrojeniu moralnym”, jakim była sprawa usunięcia z podręczników szkolnych wszelkich treści stanowiących zagrożenie dla pokoju i szerzących wrogię lub nieprawdziwe informacje wobec innych narodów. W połowie lat trzydziestych zagadnieniem tym zajęło się szereg „komisji narodowych”. PKMWI wykazała dużą aktywność w tej dziedzinie, powołując specjalną podkomisję ekspertów kierowaną przez prof. Bogdana Nawroczyńskiego, profesora pedagogiki na Uniwersytecie Warszawskim. Zbadano ponad 300 podręczników historii i geografii z kilkunastu krajów, głównie z Niemiec, Francji i Włoch⁶⁷.

PKMWI i MSZ pozytywnie odniosły się do projektu *Deklaracji dotyczącej rewizji podręczników historii* z 1936 r., powstałej z inicjatywy IICI. *Deklaracja* zmierzała do zapobieżenia „ten-

⁶² BP AZ, rkp. B II, t. III, protokół z posiedzenia PKMWI z 13 V 1933 r. (kopia)

⁶³ Pologne. Musées et Collections d'art, d'histoire, d'archéologie, ethnographie et d'art populaire, SDN. IICI. Office International des Musées, Paris 1935 (podstawowe informacje o 109 muzeach polskich); J. Siemiński, Pologne. w: Guide International des Archives, ed. IICI, Paris–Rome 1935, t. Europe, ss. 22.

⁶⁴ Commission Polonaise de Coopération Intellectuelle en 1937/38, Varsovie — Palais Staszic, s. 10–11.

⁶⁵ L'Institut International de Coopération Intellectuelle, 1925–1946, Paris 1946, s. 45.

⁶⁶ Zob. W. Michowicz, *Genewska Konferencja Rozbrojeniowa (1932–1937) a dyplomacja polska*, Łódź 1989, s. 103 i n.; idem, *Polskie plany rozbrojenia moralnego w okresie międzywojennym*, „Kwartalnik Historyczny” 1975, nr 2, s. 340 i n. Por. A. M. Brzeziński, *Warszawa–Paryż–Genewa. Sojusz polsko–francuski a problem rozbrojenia w dwudziestoleciu międzywojennym (1919–1937)*, Łódź 1996, s. 88 i n.

⁶⁷ Zob. A. M. Brzeziński, *Polska Komisja...*, s. 76 i n.

dencyjnej prezentacji pewnych wydarzeń historycznych” w podręcznikach szkolnych. Zobowiązywała, zarówno kompetentne władze każdego kraju, jak i autorów podręczników szkolnych, do działań gwarantujących przekazanie młodej generacji „szerokiej wiedzy historycznej o innych narodach”. Ich zadaniem było też zapobieganie podawaniu informacji oraz interpretacji wydarzeń mogących wywołać wśród uczniów „uprzedzenia wobec innych narodów”. *Deklaracja* była otwarta do podpisania zarówno dla państw członkowskich Ligi Narodów, jak i pozostających poza nią⁶⁸.

Rządy dwudziestu jeden państw zaakceptowały projekt *Deklaracji* bez żadnych uwag. Trzydzieści krajów, w tym Polska, zgłosiło mniejsze lub większe zastrzeżenia. Po niewielkich poprawkach projekt *Deklaracji* został przyjęty przez Zgromadzenie Ligi Narodów we wrześniu 1937 r. *Deklaracja* weszła w życie 27 listopada 1937 r., kiedy przystąpiły do niej Dominikana i Belgia. W 1938 r. podpisało ją kolejnych jedenaście państw⁶⁹. Rząd RP uzależniał swoje przystąpienie od analogicznego aktu ze strony wschodniego i zachodniego sąsiada.

Z zagadnieniem „rozbrojenia moralnego” wiązały się także prace nad przygotowaniem powszechnej konwencji o wykorzystaniu radiofonii w interesie pokoju. Konwencja nakładała na państwa-sygnatariuszy szereg zobowiązań uniemożliwiających emisję programów radiowych jątrzących stosunki międzypaństwowe. Jednocześnie zobowiązywała do emisji radiowych dla „lepszego wzajemnego zrozumienia narodów”. Konwencja została przyjęta przez delegacje 37 państw na konferencji w Genewie 23 września 1936 r. Mając na uwadze pogarszający się stan stosunków międzynarodowych, delegacja polska była sceptycznie nastawiona co do zasadności podpisywania konwencji, choć jeszcze kilka lat temu należała do głównych rzeczników podpisania międzynarodowego zobowiązania o wykorzystaniu radiofonii w celach pokojowych. Konwencja weszła w życie w 1938 r., ale odegrała praktycznie znikomą rolę. Agresywna polityka państw totalitarnych i podporządkowana jej propaganda, w tym radiowa, zdominowały atmosferę i stan stosunków międzynarodowych w przededniu wybuchu II wojny światowej⁷⁰.

W połowie lat trzydziestych Włochy starały się coraz wyraźniej wykorzystywać IICE do własnych celów politycznych i propagandowych. Dyplomacja polska zajmowała też coraz bardziej sceptyczne stanowisko w sprawie subwencjonowania IICE⁷¹. MSZ, kierując się głównie względami politycznymi, chciało mieć pewność „czy gest nasz dokonany przez wypłacenie subwencji, jest pożądany i ewentualnie będzie należycie oceniony przez te czynniki włoskie, na których opinii może nam zależeć”⁷². W 1935 r. MSZ wpłaciło na rzecz IICE jedynie 10 tys. lirów. Na tym porzeczono subwencjonowanie instytutu⁷³.

⁶⁸ LNA, SDN, 1933–1947, 5C., R. 4050, C. L.35.1937. XII. Projet de Declaration Concernant de Revision des Manuels d'Histoire. Zob. też: J. Kolasa, op. cit., s. 75–76.

⁶⁹ LNA, SDN, 1933–1947. R. 4050. Doc. CICI/Com. Ex/97, Genève, le 19 avril 1938.

⁷⁰ Tekst: SDN. „Coopération Intellectuelle”, Octobre–Novembre 1936, nr 70, s. 23–26. Zob. A. M. Brzeziński, *Geneza międzynarodowej Konwencji o wykorzystaniu radiofonii w interesie pokoju z 23 września 1936 r.*, w: *Pokój i sprawiedliwość przez prawo międzynarodowe. Zbiór studiów z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Janusza Gilasa*, pod redakcją C. Mika, Toruń 1997, s. 39–50.

⁷¹ Składka rządu RP w latach 1930–1932 i w kwietniu 1934 r. (za rok 1933) wynosiła 30 000 lirów. Instytut „teoretycznie i faktycznie” pozostawał pod opieką i kontrolą Ligi Narodów ale „niemał wszystkie środki swoich dochodów” czerpał z funduszu rządu włoskiego (w 1933 r. było to 1 090 000 lirów). Węgry płaciły 20 tys., a Rumunia 15 tys. (AAN, MSZ, t. 2195, Sprawozdanie R. Ordyńskiego z posiedzenia odbytego w Rzymie 30 XI–1 XII 1933 r., k. 13).

⁷² AAN, MSZ, t. 2196, Wicedyrektor Dep. Politycznego MSZ do Ambasady RP w Rzymie 28 III 1935 r., k. 12.

⁷³ A. Wysocki powiadomił de Feo o przesłaniu 10 tys. lirów (AAN, MSZ, t. 2196, pismo Wysockiego do

W latach 1935–1936 r. kontakty Polski z IICE praktycznie nie istniały. R. Ordyński informował MSZ w czerwcu 1936 r., że „Rada Instytutu niemal od dwóch lat nie odbyła żadnego oficjalnego posiedzenia”, a Polska w pierwszym półroczu 1936 r. „nie korzystała bezpośrednio niemal zupełnie z działalności Instytutu”⁷⁴. Rząd włoski tymczasem wykorzystywał IICE do akcji propagandowej w okresie agresji przeciwko Abisynii (październik 1935 r. — maj 1936 r.). L. de Feo, dyrektor IICE i jeden z założycieli wytworni filmowej „Luce”, wyjechał do Abisynii, gdzie kierował akcją nakręcania filmów propagandowych z terenu walki. „Interciné” — oficjalny biuletyn IICE „gloryfikował wyprawę abisyńską”. Fakty te „znacznie obniżyły i tak już niewielki autorytet Instytutu w Europie”⁷⁵. Było to tym bardziej szokujące, że formalnie IICE był nadal instytucją pozostającą pod auspicjami Ligi Narodów, która 7 października 1935 r. uznała Włochy za agresora i uchwaliła przeciwko nim sankcje ekonomiczne.

T. Gwiazdoski uznał, że IICE stał się „prawie wyłącznie narzędziem propagandy włoskiej, co mija się z celem jego powstania”. Jednak uważał za wskazane „utrzymanie kontaktu polskich wytworni filmowych z Instytutem” i doceniał „korzyści płynące stąd dla polskiej produkcji filmowej”⁷⁶. Rachuby te okazały się chybione. Włochy wystąpiły z Ligi Narodów i podjęły decyzję o zamknięciu IICE z dniem 31 grudnia 1937 r. Jego zadania przejęły CICI i IICI w Paryżu⁷⁷.

W drugiej połowie lat trzydziestych, w związku ze słabnącym autorytetem Ligi Narodów w stosunkach międzynarodowych, polityka Polski wobec instytucji genewskiej stawała się coraz bardziej powściągliwa. Choć nie podważano organizacji współpracy umysłowej w ramach Ligi Narodów, to coraz większe znaczenie przywiązywano do współpracy intelektualnej Polski opartej na umowach dwustronnych. W połowie lat trzydziestych Polska podpisała umowy o „współpracy kulturalnej” z Węgrami (21 października 1934 r.), Bułgarią (8 kwietnia 1935 r.), Rumunią (27 listopada 1936 r.) oraz protokół o współpracy intelektualnej ze Szwecją (7 czerwca 1935 r.). Wcześniej Polska zawarła układy dotyczące „stosunków naukowych, szkolnych i literackich” z Francją (9 maja 1923 r.), Belgią (1 września 1925 r.) i Jugosławią (2 grudnia 1931 r.)⁷⁸. Na mocy tych układów MWRIOP powoływało „techniczne” komisje współpracy intelektualnej z udziałem profesorów związanych z działalnością PKMWI⁷⁹.

Delegaci Polski podczas wrześniowych Zgromadzeń Ligi Narodów w 1935 r. i 1936 r. podkreślali, że rząd RP wspiera PKMWI w działaniach na rzecz „skutecznej” i „konkretnej” współpracy intelektualnej opartej na umowach dwustronnych. Głosili tezę, że „komisje narodowe” mają do odegrania dużą rolę w kształtowaniu dwustronnej i regionalnej współpracy intelektualnej. Określali tę metodę współpracy jako „niezwykle skuteczną”, wartą upowszech-

---

L. de Feo z 10 II 1936 r., k. 34) AAN, MSZ, t. 2196, notatka Naczelnika Wydz. Prasowego MSZ Wiktora Skińskiego z 2 VI 1936 r., k. 36–38

⁷⁴ AAN, MSZ, t. 2196, pismo R. Ordyńskiego do MSZ z 25 VI 1936 r., k. 42.

⁷⁵ AAN, MSZ, t. 2196, notatka Naczelnika Wydz. Prasowego MSZ Wiktora Skińskiego z 2 VI 1936 r., k. 36–38.

⁷⁶ AAN, MSZ, t. 2196, pismo T. Gwiazdoskiego z 24 VII 1936 r., k. 41).

⁷⁷ SDN, Journal Officiel, 1938, vol. XIX, s. 971; Suppl. Spécial, 183, 1938, p. 12.

⁷⁸ Zob. E. Zdrojewski, *Umowy w zakresie stosunków kulturalnych Polski z innymi państwami*, „Oświata i Wychowanie”, R. VII, 1936, s. 223–236; J. Piskurewicz, *Kontakty naukowe polsko-rumuńskie 1918–1939*, „Analecta”, R. III:1994, z. 1, s. 14–15.

⁷⁹ Prof. S. Wędkiewicz był mianowany członkiem trzech komisji powołanych do realizacji porozumień dwustronnych Polski z Francją, Szwecją i Rumunią (Archiwum UJ w Krakowie, Materiały S. Wędkiewicza, sygn. XXXIX.1). Prof. C. Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa została powołana do Podkomisji dla współpracy intelektualnej polsko-bułgarskiej (Archiwum PAN w Warszawie. Materiały C. Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej, sygn. III–298, t. 31)

nienia i uwzględnienia w działalności IICI. Ten punkt widzenia podzielały w Lidze Narodów delegacje wielu innych krajów, zwłaszcza tych, które utworzyły polityczne związki regionalne, a więc państw Ameryki Środkowej i Południowej (tzw. unia panamerykańska), rejonu nadbałtyckiego (Ententa Bałtycka) i Bałkanów (Ententa Bałkańska). CICI uznała więc, że „komisje narodowe” powinny brać udział w „razie potrzeby” w opracowaniu dwustronnych i regionalnych umów między państwowych o współpracy intelektualnej, a także w ich wykonywaniu⁸⁰.

W 1936 r. CICI oraz IICI zadecydowały o zwołaniu w Paryżu w lipcu 1937 r. konferencji przedstawicieli wszystkich „komisji narodowych” w celu „przeglądu” i oceny prac wykonanych od 1931 r. Ponadto program konferencji przewidywał wymianę poglądów o aktywności i funkcjonowaniu OICI, a zwłaszcza „komisji narodowych”. Zasadniczym tematem konferencji była „Rola Współpracy Intelektualnej w organizacji współczesnego świata”. Do dyskusji na powyższy temat miało wprowadzić 12 referatów opracowanych przez przedstawicieli „komisji narodowych” z różnych krajów. PKMWI przypadło przygotowanie referatu o roli „komisji narodowych” jako czynnika życia intelektualnego narodowego⁸¹.

Konferencja „komisji narodowych” współpracy intelektualnej odbyła się w Paryżu 5–9 lipca 1937 r. W obradach wzięły udział delegacje „komisji narodowych” współpracy intelektualnej z 37 krajów. PKMWI reprezentowali profesorowie: C. Białobrzęski, K. Lutostański, S. Pieńkowski oraz Z. Zaniewicki. 7 lipca 1937 r. prezes PKMWI przedstawił referat o roli komisji narodowych jako czynnika życia intelektualnego i narodowego⁸².

Stwierdził, że w działalności „komisji narodowych” współpracy intelektualnej nie jest możliwe rozdzielenie jej „funkcji narodowych i międzynarodowych”, ponieważ są ściśle powiązane. Działania komisji muszą promować zarówno narodową, jak i międzynarodową kulturę w sposób harmonijny, co — zdaniem referenta — było zasadniczym czynnikiem współczesnej cywilizacji. Komisje mogą stać się „czysto narodowymi” organami, jeśli będą traktowały współpracę międzynarodową wyłącznie jako „sprawę politycznej propagandy” lub mogą stać się „wyłącznie międzynarodowymi”, jeśli zaniechają kontakt z życiem intelektualnym ich własnych krajów. Podając przykład PKMWI, Lutostański podkreślił, że jej dotychczasowa działalność była inspirowana zarówno przez Ligę Narodów, jak i własne inicjatywy bądź instytucji z Komisją współpracujących.

Prof. Lutostański podkreślił, że komisje narodowe muszą funkcjonować ponad „politycznymi nieporozumieniami i napięciami” zarówno w sprawach wewnętrznych, jak i zagranicznych. W środowisku intelektualistów taka postawa jest „oczywistym faktem”, co pozwala mieć nadzieję, że nieporozumienia narosłe pomiędzy narodami w innych „sferach walki o egzystencję” mogą być podobnie rozwiązane. Działalność „komisji narodowych” utrzymujących równowagę pomiędzy ich dwiema głównymi funkcjami — „narodową i międzynarodową” stanowić będzie konstruktywny przyczynek w kierunku „postępu współczesnej cywilizacji”.

Wystąpienie prof. Lutostańskiego, utrzymane w bardzo wyważonym tonie, nawiązywało do generalnej linii polityki polskiej w dziedzinie międzynarodowej współpracy intelektualnej. Podkreślało rolę komisji narodowych w promowaniu zarówno dwustronnej i regionalnej, jak

---

⁸⁰ „Coopération Intellectuelle”, Octobre–Novembre 1937, no 82–83, p.541–542; J. Kolasa, op. cit., s. 64–66.

⁸¹ LNA, SDN, 1933–1947, IICI, 5B, R.4035, list Monténacha do Lutostańskiego z 12 V 1937 r.

⁸² LNA, SDN, 1933–1947, IICI, 5B, R. 4036. Proceedings of the Second General Conference of National Committees on Intellectual Cooperation, Paris, July 5th–9th, 1937, p. 45–48; C. I. C. I./C. N/2ème session, P. V. 6; AAN, MSZ, t. 1910, Sprawozdanie ze Zjazdu Komisji Narodowych Współpracy Intelektualnej, k. 134–135.

i międzynarodowej współpracy intelektualnej w systemie Ligi Narodów. Wyzaczało „komisjom narodowym” ważne zadanie kształtowania pokojowej atmosfery w między państwowych stosunkach intelektualnych, co mogło rzutować pozytywnie także na ich sferę polityczną.

W przyjętej przez konferencję paryską rezolucji podkreślono swobodę i różnorodność działania komisji narodowych. Zaznaczono, że ich struktura organizacyjna i zasady funkcjonowania nie mogą być poddane żadnym rygorystycznym przepisom. Uznano, że niezależnie od tego, czy komisja narodowa ma charakter oficjalny lub nie, istotne dla jej działalności jest utrzymanie ścisłego kontaktu z „władzami publicznymi” i uzyskanie moralnego i materialnego poparcia ze strony rządu. Konferencja uznała za konieczne opracowanie i zawarcie powszechnego układu o współpracy intelektualnej określającego rolę „komisji narodowych” w międzynarodowej współpracy intelektualnej oraz zasady finansowania IICI przez państwa-sygnatariuszy układu.

Przyjęte przez konferencję paryską rezolucje nie tyle wyznaczały nowe cele „komisjom narodowym” w OICI, co potwierdzały stan faktyczny ich roli. Komisje narodowe były coraz bardziej niezależne w swym działaniu od zaleceń płynących z Genewy i Paryża. Prof. Lutostański zwracał na to uwagę MWRiOP, pisząc 7 września 1937 r., że „wobec przesuwania się stopniowo punktu ciężkości współpracy intelektualnej z Komisji Międzynarodowej w Genewie i Instytutu w Paryżu na poszczególne komisje narodowe, Komisja Polska musi dbać o to, by nie utracić swej dobrej opinii”⁸³.

Zgodnie z życzeniem wyrażonym przez konferencję paryską, CICI wspólnie z Radą Administracyjną IICI przygotowały projekt powszechnego układu regulującego zasady międzynarodowej współpracy intelektualnej. Jesienią 1937 r. Rada i Zgromadzenie Ligi Narodów zaakceptowały jego projekt. Układ przewidywał, że w każdym kraju powstanie „komisja narodowa”, której celem będzie „centralizowanie wysiłków” na rzecz współpracy intelektualnej. Przewidywał również zasady obowiązkowego finansowania IICI przez państwa-sygnatariuszy układu. W maju 1938 r. Rada Ligi Narodów postanowiła zwołać międzynarodową konferencję dla zawarcia układu. Organizację zjazdu powierzono rządowi francuskiemu.

Rząd RP zaakceptował ideę układu o międzynarodowej współpracy intelektualnej, uznając, że w ten sposób zyska ona większą niezależność od Ligi Narodów. W związku z proponowanym układem w polskim MSZ uważano, że państwa subwencjonujące IICI powinny mieć mniejsze zobowiązania finansowe wobec samej Ligi Narodów. Tytus Komarnicki, delegat rządu RP w Lidze Narodów, przesłał w kwietniu 1938 r. stosowną notę do sekretariatu Ligi Narodów⁸⁴.

Konferencja odbyła się w Paryżu w dniach 30 listopada — 2 grudnia 1938 r. z udziałem delegatów 45 państw. W skład delegacji polskiej wchodził: Feliks Frankowski, radca ambasady RP w Paryżu, Józef Marlewski z Departamentu Politycznego MSZ, stały delegat ministerstwa w PKMWI, Franciszek Pułaski i Zygmunt Lubicz-Zaleski. Zgodnie z instrukcjami otrzymanymi z MSZ delegacja polska „dyskretnie, ale stanowczo” popierała „sprawę zwiększenia roli komisji narodowych oraz uniezależnienia finansowego i administracyjnego Instytutu”⁸⁵. W toku dyskusji F. Frankowski pozytywnie wypowiadał się o samej współpracy intelektualnej, podkreślając, że Polska zawsze przywiązywała do tej formy działalności międzynarodowej duże znaczenie⁸⁶.

⁸³ AAN, MSZ, t. 1910, k. 131–132.

⁸⁴ Nota T. Komarnickiego z 25 IV 1938 r., w: *Conférence Internationale pour la Conclusion d'un Acte International Concernant la Coopération Intellectuelle. Documents Préliminaires*, Paris 1938, s. 34.

⁸⁵ BP AZ, rkp. B I, raport Lubicza-Zaleskiego dla MWRiOP z 5 XII 1938 r.

⁸⁶ AMAE, SDN, vol.1836, sprawozdanie z II posiedzenia plenarnego konferencji 30 XI 1938 r., k. 91.

3 grudnia 1938 r. podpisano Akt końcowy konferencji, który uwzględniał szereg wniosków zgłaszanych wcześniej przez PKMWI⁸⁷. Układające się strony uznały, że międzynarodowa współpraca intelektualna jest niezależna od polityki i opiera się wyłącznie na „zasadzie uniwersalności”. Komisje narodowe mogły działać w swych krajach jako ośrodki rozwijające współpracę intelektualną zarówno na niwie narodowej, jak i międzynarodowej. IICI miał pozostawać w „ścisłym kontakcie” z komisjami narodowymi i wspierać ich działania o charakterze międzynarodowym. Delegaci rządów układających się państw mieli prawo odbywania corocznych spotkań dla zbadania i oceny działalności finansowej i administracyjnej IICI. Przyjęto zasady obligatoryjnego finansowania IICI przez państwa-sygnatariuszy układu. Warunkiem jego wejścia w życie było ratyfikowanie przynajmniej przez osiem państw⁸⁸.

W połowie kwietnia 1939 r. władze IICI zwróciły się do Z. Lubicza-Zaleskiego, aby interweniował w Warszawie w sprawie możliwie szybkiej ratyfikacji układu przez Polskę⁸⁹. W lipcu 1939 r. układ był ratyfikowany przez pięć państw: Łotwę, Norwegię, Portugalię, Rumunię i Szwajcarię. Władze IICI planowały, natychmiast po uzyskaniu trzech następnych ratyfikacji, zebranie przedstawicieli zainteresowanych państw i ustalenie szczegółów organizacyjnych. Lubicz-Zaleski pisał do MWRiOP, że „pierwsze zebranie może mieć w pewnym sensie charakter decydujący”, dlatego byłoby „rzeczą pożądaną, aby Polska również mogła układ w najbliższym czasie ratyfikować i uczestniczyć w owym pierwszym zebraniu Delegatów Państw”⁹⁰. Również Quai d’Orsay ponaglało władze polskie do ratyfikowania układu. Polecilo ambasadorowi L. Noëlowi, aby oświadczył w polskim MSZ, że Francja przywiązuje wielką wagę do ratyfikowania przez rząd RP układu o współpracy intelektualnej „tak szybko, jak to jest możliwe”⁹¹. Władze Polski dopełniły tego obowiązku, ale już po wybuchu wojny II wojny światowej. Akt ratyfikacji układu przez Prezydenta RP przekazał ambasador Juliusz Łukasiewicz na ręce premiera Edouarda Daladiera 4 listopada 1939 r.⁹² 10 stycznia 1940 r. układ uzyskał jedenaście ratyfikacji, ale działania wojenne i zajęcie Francji przez Niemców latem 1940 r. przekreśliło jego praktyczne znaczenie⁹³.

Z powyższego wynika, że w Polsce od samego początku doceniano znaczenie międzynarodowej współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów. Maria Skłodowska-Curie jako przedstawicielka nauki polskiej w CICI oraz O. Halecki jako sekretarz CICI, a następnie szef sekcji uniwersyteckiej IICI, odegrali istotną rolę w nawiązaniu pierwszych kontaktów nauki polskiej z zagranicą. Zadania te przejęła powstała w 1924 r. PKMWI, która jednocześnie ułatwiała cudzoziemcom dostęp do nauki i życia intelektualnego w Polsce. PKMWI, stanowiąca jeden z elementów struktury organizacyjnej współpracy intelektualnej Ligi Narodów, pozostawała w stałym kontakcie z MSZ i MWRiOP. Przedstawiciele obu ministerstw wchodziłi w skład komisji i uczestniczyli w jej posiedzeniach w celu korelacji podejmowanych akcji z polityką zagraniczną II Rzeczypospolitej.

W drażliwej sprawie finansowania IICI delegacja polska zajęła stanowisko ugodowe. Zgodzono się na roczną składkę 750 fr. szwajcarskich w zlocie (polskie MSZ przewidywało 500 fr. w zlocie) oraz przyjęcie zasady, że każde państwo mogło dobrowolnie wpłacać większą kwotę.

⁸⁷ AMAE, SDN, vol.1836, sprawozdanie z II posiedzenia..., k. 7–10, 106–107.

⁸⁸ *League of Nations. Report on the Work of the League, 1938/39*, Geneva 1939, s. 137–138.

⁸⁹ BP AZ, rkp. B I, list Z. L. Zaleskiego do MWRiOP z 18 IV 1939 r.

⁹⁰ Ibidem, list Zaleskiego z 27 VII 1939 r.

⁹¹ AMAE, SDN, vol. 1836, pismo francuskiego MSZ do Noela z 13 VI 1939 r., k. 188.

⁹² Ibidem, notatka z 4 XI 1939 r., k. 248.

⁹³ *League of Nations. Report on the Work of the League During the War*, Geneva, October 1945, p. 125. Zob. Pham-Thi-Tu, op. cit, s. 98.

W połowie lat dwudziestych starania polskiej dyplomacji zmierzały do stworzenia w ramach Ligi Narodów systemu pomocy finansowej na odbudowę i rozwój życia intelektualnego w krajach Europy Środkowowschodniej, zmagających się z trudnościami gospodarczymi. Na początku lat trzydziestych dyplomacja polska wydatnie przyczyniła się do ożywienia dyskusji na temat roli międzynarodowej współpracy intelektualnej w zakresie „rozbrojenia moralnego” służącego porozumieniu pomiędzy narodami. Na forum OCII przedstawiciele Polski podkreślali, że komisje narodowe współpracy intelektualnej mogą przyczynić się do polepszenia stosunków międzypaństwowych oraz „moralnego zbliżenia” narodów.

MSZ dążyło do zapewnienia Polsce możliwie szerokiej reprezentacji w powoływanych organach międzynarodowej współpracy intelektualnej Ligi Narodów. W pracach rozmaitych komisji i komitetów uczestniczyło kilkunastu polskich profesorów i ekspertów. Subwencjonowanie przez Polskę działalności IICI i IICE było niewątpliwie wyrazem materialnego poparcia dla prowadzonych przez nie akcji. „Dobrowolna” składka miała także ułatwić starania o udział przedstawiciela Polski we władzach obu instytutów.

Na forum Ligi Narodów przedstawiciele Polski wypowiadali się pozytywnie o inspirującej roli CICI i IICI w zakresie współpracy międzynarodowej w dziedzinie nauki, kultury i sztuki. Jednocześnie krytykowali wszelkie biurokratyczne formy i metody działania. Występowali o niezależność i swobodę inicjatyw komisji narodowych współpracy intelektualnej. W drugiej połowie lat trzydziestych, wskutek upadku autorytetu Ligi Narodów, MSZ przywiązywało większe znaczenie do współpracy intelektualnej Polski opartej na umowach dwustronnych i regionalnych.

Poland in the League of Nations System of International Intellectual Cooperation (1922–1939)

From the very outset Poland joined international intellectual cooperation within the League of Nations. Maria Skłodowska-Curie, as a representative of Polish science in Commission Internationale de la Cooperation Intellectuelle, and Oskar Halecki, the first secretary of the Commission, played an essential role in establishing contacts between Polish science and abroad. These tasks were entrusted to the Polish Commission of International Intellectual Cooperation, established in 1924, which simultaneously facilitated access to intellectual life and science in Poland. The Commission, which comprised one of the elements of the organisational structure of League of Nations cooperation, maintained a steady contact with the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Religious Convictions and Public Education in order to correlate campaigns conducted by the Commission with the foreign policy pursued by the Second Republic. In the mid-1920s, the efforts made by Polish diplomacy aimed at creating within the League of Nations a system of financial assistance for the reconstruction and development of intellectual life in Central-Eastern Europe. At the beginning of the 1930s, Polish diplomacy made a prominent contribution to enlivening a discussion about the role played by international intellectual cooperation as regards „moral disarmament”, serving conciliation between nations.

The Ministry of Foreign Affairs aimed at guaranteeing Poland the widest possible representation in the newly established organs of international intellectual cooperation within the League of Nations. The work conducted by assorted commissions and committees involved

more than ten Polish professors and experts. During the second half of the 1930s, due to the decline of the authority of the League of Nations, the Ministry of Foreign Affairs attached greater significance to Poland's intellectual cooperation based on bilateral and regional agreements.